

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

ТЕРЕХОВА ДІАНА ІВАНІВНА

УДК 808:801.316.4

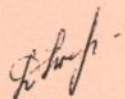
**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ
СЕМАНТИКИ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність: 10.02.15 - загальне мовознавство

А в т о р е ф е р а т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі загального та українського мовознавства Київського державного лінгвістичного університету Міністерства освіти України

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор **Кочерган Михайло Петрович**, Київський державний лінгвістичний університет, завідувач кафедри загального та українського мовознавства

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор **Муравицька Маргарита Петрівна**, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, завідувач кафедри мовознавства і методики мови

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник **Яворська Галина Михайлівна**, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, старший науковий співробітник

Провідна установа: кафедра загального мовознавства і класичної філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка Міністерства освіти України

Захист відбудеться "24" грудня 1997 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України за адресою: 252001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту української мови НАН України за адресою: 252001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4

Автореферат розіслано "22" листопада, 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ажнюк Л.В.

Проблеми відображення в мові картини світу та виявлення у зв'язку з цим універсального і національного в мовній свідомості представників різних лінгвокультурних груп протягом останніх років привертають пильну увагу дослідників-мовознавців. Зацікавленість цими проблемами зумовлена загально-історичним розвитком лінгвістичної думки та розвитком мови взагалі, оскільки мова безпосередньо пов'язана з життям суспільства.

Одним із шляхів вивчення національно-мовної картини світу є контрастивні лінгвістичні дослідження.

Проблема міжмовних і міжкультурних зіставлень була об'єктом обговорення в багатьох доповідях на X Всесоюзному симпозиумі з психолінгвістики, що відбувся в 1991 році, та на XI Всеросійському симпозиумі в 1994 році в Москві, що засвідчує її актуальність на даному етапі, коли відроджується і оновлюється національне духовне багатство народів, значну частину якого становлять мови.

Більшість робіт із зіставного вивчення лексики у вітчизняному мовознавстві і за кордоном стосується, як правило, неспоріднених мов. В останні десятиріччя завдяки зусиллям головним чином українських мовознавців (див. роботи Г. П. Іжакевич, М. П. Кочергана, Н. Г. Озерової, Т. К. Черторизької, В. М. Манакіна) стали з'являтися дослідження, присвячені контрастивному вивченню систем близькоспоріднених мов. Такі дослідження базуються на компонентному аналізі, але він не позбавлений недоліків, оскільки після опису семантики в термінах сем є залишок, який описати за допомогою сем не можна. Мова йде про фон слова, національні асоціації, що пов'язані з тим чи іншим словом. Як зазначає М. П. Кочерган, найкраще цей своєрідний ореол слова розкривається шляхом психолінгвістичних експериментів (вільного і цілеспрямованого). Парадигматичні й синтагматичні реакції носіїв мови виявляють той семантичний ореол слова, який фіксується в лексикографічних працях, і засвідчують реальне функціонування слова в певному соціумі (Кочерган, 1995).

Порівняння близькоспоріднених мов за допомогою асоціативних експериментів проводилися такими вченими, як Г. П. Клименко, М. П. Муравицька, Л. В. Лаврова та ін..

Актуальність дослідження вербальних асоціацій, що зумовлюються національністю мовця, тобто встановлення впливу національної культури на асоціації, а також порівняння асоціативних полів слів носіїв різних мов, обумовлена посиленням уваги до міжмовних та міжкультурних зіставлень з метою виявлення універсальних і ідіоетнічних характеристик слова. Це дозволяє яскравіше виявити особливості мови і культури в їх взаємозв'язку.

На часі дослідження лексичної семантики з урахуванням специфіки категоризації навколишнього світу в індивідуальній свідомості і схем збереження знань про світ; виявлення особливостей взаємодії мовних та енциклопедичних знань та їх

відображення у свідомості мовця крізь призму системи норм і оцінок, виробленої в соціумі, та національно-культурної специфіки вербальних асоціацій.

Тому предметом дисертації є місце і роль універсальних і специфічних (національних) асоціацій у семантичних системах близькоспоріднених мов. Ця проблема пов'язана з більш загальною проблемою - вивченням національно-мовної картини світу.

Об'єктом даного дослідження є семантичні відношення, які існують у групі соматизмів (назв частин тіла), що представлені як система.

Мета дослідження - показати можливості психолінгвістичного підходу до зіставного аналізу і встановити психолінгвістичні особливості сприйняття та ідентифікації соматизмів носіями української та російської мов; виявити спільне і відмінне (специфічне) у їх семантичних асоціаціях; розкрити причини, що викликають відмінні асоціації у носіїв різних мов; дослідити асоціації, які виникають у носіїв мови, що живуть в іншомовному оточенні, у порівнянні з асоціаціями представників тієї ж національності, які живуть на своїй етнічній батьківщині.

Головна мета роботи зумовила постановку і поетапне розв'язання таких конкретних завдань:

- 1) дослідити національно-культурну специфіку вербальних асоціацій на основі вільного і цілеспрямованих асоціативних експериментів;
- 2) виявити найбільш тісні, глибинні семантичні зв'язки слів у семантичному полі соматизмів, що існують у свідомості носіїв української та російської мови;
- 3) з'ясувати характер уявлень носіїв мови про КРАСИВЕ і НЕКРАСИВЕ;
- 4) за допомогою цілеспрямованого асоціативного експерименту відтворити словесний портрет типового носія кожної з досліджуваних мов і порівняти його з портретами, що знаходимо в художніх творах письменників XIX-XX століть.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали:

1) учення В. фон Гумбольдта про надзвичайну єдність мов світу за внутрішнім баченням світу і про наявність у кожної лінгвокультурної спільноти своєї картини світу;

2) теорія сприйняття як суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності при взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, учення О.М. Леонтьєва про образ світу.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є психолінгвістичний експеримент (вільний і цілеспрямований). У роботі також використовувалися зіставний метод, описовий та статистичний.

У процесі дослідження було проведено два вільних і три цілеспрямованих асоціативних експерименти, які утворюють своєрідний комплекс і дають можливість всебічно дослідити асоціативні поля соматизмів.

Матеріалом дослідження є українські та російські соматизми, відібрані шляхом зіставлення словесних даних та наслідків вільного асоціативного експерименту № 1.

У психолінгвістиці вивченням соматизмів за допомогою асоціативних експериментів займалися Нгуен Дик Тон, Лі Тоан Тханг на матеріалі російської та в'єтнамської мов (Нгуен Дык Тон, 1988; Нгуен Дык Тон, Ли Тоан Тханг, 1988), Л. І. Харченкова - на матеріалі російської мови реципієнтів-росіян та народів Крайньої Півночі (Харченкова, 1991), Ю. О. Сорокін - на матеріалі російської, вірменської, казахської та інших мов (Сорокін, 1994), проте, наскільки нам відомо, комплексного психолінгвістичного дослідження соматизмів близькоспоріднених мов у лінгвістичній літературі поки що немає.

Наукова новизна дисертації випливає з актуальності теми і полягає в тому, що: 1) зроблено спробу комплексного психолінгвістичного підходу до аналізу соматизмів; 2) у лексичних асоціаціях носіїв української й російської мови шляхом міжмовного зіставлення виявлені спільні і специфічні риси, розглянуті причини, що зумовили їх виникнення; 3) встановлено традиційність уявлень носіїв мови про красиве і некрасиве; 4) зроблено спробу за допомогою цілеспрямованого асоціативного експерименту відтворити словесний портрет типових носіїв кожної з досліджуваних мов і порівняти його з описами зовнішності людини, що їх створили письменники XIX-XX століть.

Достовірність висновків, зроблених у результаті дослідження лексичних асоціацій, забезпечується великим експериментальним матеріалом. У травні - вересні 1995 року проводилося анкетування трьох національно-мовних груп: 1) українців з рідною українською мовою (УУ) - загальною кількістю 300 реципієнтів; 2) представників російськомовного населення з рідною російською мовою, що живуть в Україні (РУ), - загальною кількістю 300 реципієнтів. Опитування цих двох груп проводилося в містах Києві, Луганську, Івано-Франківську, Полтаві, Дрогобичі, Кіровограді, Переяславі-Хмельницькому; 3) росіян з рідною російською мовою, що живуть у Росії (РР), - загальною кількістю 283 реципієнти. Опитування проводилося в Санкт-Петербурзі і Москві.

Загальна кількість - 883 реципієнти - узгоджується з міжнародними вимогами, що ставляться до проведення таких експериментів; урахувалася вікова, статева, соціальна характеристика реципієнтів, їх мовна приналежність, що також забезпечує валідність одержаних даних і достовірність висновків.

Основні положення, які виносяться на захист:

1. Кількісна обробка вільного асоціативного експерименту дозволяє виявити в кожному асоціативному полі соматизмів найбільш частотні асоціації, що складають ядро поля, та периферійні. Індекс Апресяна знаходиться в цілковитій залежності від рангу і кількості реакцій, тобто найвищі показники індексу Апресяна припадають на слова з найвищим рангом, а відповідно й більшою кількістю реакцій,

вищою частотністю, і навпаки: найнижчі показники індексу Апресяна належать словам з найнижчим рангом і кількістю реакцій, що дорівнює 2.

Найвищі показники кількості асоціатів на соматизми і відповідно найнижчий рівень стереотипності реакцій спостерігається в групі реципієнтів-українців. У цілому показники рівня стереотипності реакцій мають невеликі розбіжності.

Кількісні показники вказують на ступінь актуальності визначеного типу вербальних асоціацій при сприйнятті соматизмів різними ноціонально-мовними групами. Найбільш поширеними є синтагматичні асоціації, більшою мірою вони притаманні українцям. У складі синтагматичних асоціацій найчастотнішими є реакції, які складають ядро асоціативних полів або належать до “сильних” елементів поля. Вони є стереотипними й універсальними. Національно-специфічні риси виявляються в низькочастотних реакціях.

2. В українській та російській мовах наявні дев'ять типів асоціацій на соматизми: синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, словотвірні, граматичні, ремінісцентні, фразеологічного типу, персоналії.

3. В українській і в російській мовах лексичне асоціювання відбувається за обмеженою кількістю напрямків, що складають структуру асоціативного поля. Сукупність найбільш частотних асоціацій, що становлять ядро асоціативного поля, визначає головні напрямки асоціювання, а саме: за формою, за якістю, за параметричними просторовими характеристиками, за кольором та ін.

4. Зіставлення асоціативних полів соматизмів, що отримані в цілеспрямованому (№ 3) і вільному (№ 2) експериментах, указує на збіг ядерних асоціацій, причому в переважній більшості ці ядра представлені категорією прикметників.

5. Експериментальне дослідження оцінки соматизмів з погляду естетичного ідеалу (краси) і його протилежності (бридкості) засвідчує, що асоціювання відбувається за тими ж напрямками, що й у вільному (№ 2) та цілеспрямованому (№ 3) експериментах. Краса зовнішності людини пов'язується зі здоров'ям, довершеністю форм і пропорцій, чистотою, охайністю, а бридкість - із хворобою, непропорційністю, неохайністю.

6. У носіїв як української, так і російської мови існують певні уявлення щодо національного образу зовнішності представника тієї чи іншої нації. Ці уявлення відбиваються в мовних засобах, за допомогою яких реципієнти відтворюють словесні портрети представників національних груп.

Теоретичне значення дослідження пов'язане із введенням у науковий ужиток викладених вище положень. Його результати можуть бути використані для поглиблення теорії значення слова, а саме того аспекту, який пов'язаний із так званім лексичним фоном і фоновою нееквівалентністю слів з однаковим змістом у різних мовах, для уточнення деяких аспектів концепції національно-мовної картини світу.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали можуть використовуватись у вузівському навчальному процесі, при підготовці і проведенні спецкурсів з лексичної семантики та психолінгвістики; у викладанні української та російської мови в Україні, в теорії і практиці перекладу. Виявлення рис подібності й відмінності лексичних асоціацій є корисним не тільки в етнопсихолінгвістичному, але і в культурологічному й методичному аспектах, тому що дозволяє оптимізувати процес міжкультурної комунікації і поліпшити процес навчання другої мови, а також історії літератури й світової історії. Матеріали цілеспрямованих асоціативних експериментів можуть доповнити словники епітетів української та російської мов.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри загального та українського мовознавства Київського державного лінгвістичного університету (1996 та 1997 рр.), а також були висвітлені в доповідях та повідомленнях на Всеукраїнській науковій конференції "Проблеми зіставної семантики" (Київ, 1995 р.), на П'ятій міжнародній науковій конференції "Семантика мови і тексту" (Івано-Франківськ, 1996 р.), на Всеукраїнській науковій конференції "Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ століття" (Львів, 1996 р.), на Шостій ювілейній конференції "Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації" (Харків, 1996 р.), на Міжнародній науковій конференції "Проблеми зіставної семантики" (Київ, 1997 р.), на II Всеукраїнській науковій конференції "Українська термінологія і сучасність" (Київ, 1997).

За матеріалами дослідження підготовлено сім публікацій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, списку джерел вибірки матеріалу, списку умовних скорочень. Обсяг дисертації - 187 сторінок, обсяг таблиць і додатків - 250 сторінок, список використаних літературних джерел складається з 341 найменування.

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми, з'ясовується її актуальність, указується предмет та об'єкт дослідження, формулюється мета й завдання роботи, розкривається її наукова новизна, теоретичне та практичне значення, формулюються основні положення, які виносяться на захист, висвітлюються методи дослідження і структура роботи, наводяться дані про апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі** - "Виявлення універсального і національного в асоціативному полі соматизмів в українській та російській мовах за допомогою вільного асоціативного експерименту" описується підготовчий етап та відбір мовленнєвого матеріалу, аналізується матеріал вільного асоціативного експерименту (№ 2), описується його кількісна та якісна обробка.

На підготовчому етапі дослідження здійснено відбір матеріалу для експериментів шляхом порівняння даних двох джерел (словників та вільного асоціативного експерименту № 1), встановлено кількість соматизмів (40 слів) та їх якісний склад;

складено анкети і робочі документи до них (“Інструкція експериментатору”, “Щоденник експериментатора”) у двох примірниках (українською і російською мовами); проведено анкетування в містах України та Росії, зібрано експериментальний матеріал. Оскільки експерименти (і український, і російський варіанти) проводилися в максимально наближених умовах і за єдиною методикою, можна вважати “вирівняними” екстралінгвістичні чинники, що впливають на хід і результати дослідження.

Комплексне психолінгвістичне дослідження соматизмів почалося з вільного асоціативного експерименту № 2. Його метою було виявлення національної специфіки в асоціюванні реципієнтів, визначення найтісніших, найглибших семантичних зв'язків слів, що існують у свідомості носіїв кожної мови в семантичному полі соматизмів; установлення причин, які зумовлюють подібність і розбіжність у процесі асоціювання в різних індивідів.

Реципієнтам було запропоновано до слова, яке вони почули, записати будь-яке слово, що спало їм на думку у зв'язку з почутим. У результаті відбору реакцій на кожний стимул із заповнених анкет, їх підрахунку і ранжування були складені таблиці розподілу реакцій на всі слова-стимули в кожній із досліджуваних груп. Обробка результатів експерименту включала два етапи.

На першому етапі результати експерименту було піддано якісній обробці. У кожному асоціативному полі соматизмів вираховано індекс Апресяна, який фіксує наявність у даному слові семантичного інваріанта семантичного поля, показує ступінь входження слова в дане семантичне поле. Індекс Апресяна перебуває у взаємозв'язку з рангом і частотністю. Так, зокрема, вираховані показники індексу Апресяна для всіх стимулів і реакцій дали можливість встановити, що показник індексу Апресяна змінюється від 0,4267 (ЗУБИ - білі) в групі УУ і 0,42 (ЗУБЫ - белые) в групі РУ до 0,0033, а в групі РР - від 0,3498 (КОСА - длинная) до 0,0035. Цей діапазон показує, як відбувається зміна сили семантичних зв'язків від ядра до периферії асоціативного поля.

Індекс Апресяна дозволяє дати кількісну оцінку подібності і розбіжності асоціативних полів. Відповідно до рангу, кількості реакцій, частотності та індексу Апресяна асоціати в кожному асоціативному полі можна розподілити на три групи: 1) асоціати з високим значенням індексу Апресяна (посідають перші п'ять рангів: $M_{wo}(w_i)$ від 0,4267 (УУ), 0,42 (РУ), 0,3498 (РР) й нижче. Ці слова мають найвищий ступінь входження в асоціативне поле і складають його ядро, а також мають найвищу кількість реакцій, частотність. Ця група слів входить до ядра лексики людини і збігається майже повністю в трьох групах, отже, можемо говорити про її універсальний характер; 2) асоціати з середнім показником значення індексу Апресяна (займають ранги від шостого й далі, крім двох останніх); це “сильні” елементи асоціативного поля; 3) асоціати з низькими показниками індексу Апресяна ($M_{wo}(w_i)$ дорівнює 0,0067 та 0,0033 для УУ, РУ і 0,0071 та 0,0035 для РР, займають останні

два ранги; за кількістю реакцій - зустрілися три або два рази); “слабкі” елементи асоціативного поля.

Проведено зіставлення розкиду кількості асоціатів на сорок стимулів-соматизмів у трьох групах реципієнтів, підраховано середні показники (рівень стереотипності); виявлено, що найвищі показники кількості асоціатів на соматизми і відповідно найнижчий рівень стереотипності реакцій спостерігається в групі реципієнтів-українців (УУ). У цілому показники рівня стереотипності реакцій мають невеликі розбіжності: 77 (УУ), 73 (РУ), 72 (РР).

Таблиця “Зіставлення кількості реакцій на 40 соматизмів у трьох групах реципієнтів” показує, які саме соматизми викликають найбільшу або найменшу кількість реакцій, у яких випадках виявляється збіг і розбіжності показників у тих чи інших асоціативних полях слів.

Вирахувано й зіставлено значення R-оцінки стереотипності реакцій для кожного соматизму, виділені найвищі й найнижчі показники значення R у трьох групах.

Проведено зіставлення кількості синтагматичних, парадигматичних і тематичних асоціацій на кожен соматизм. На всі стимули в трьох групах реципієнти дали найбільше синтагматичних реакцій, менше парадигматичних і невелику кількість тематичних. Показники, одержані в групі реципієнтів-українців, дещо відрізняються від показників, одержаних у інших групах: тут найбільша кількість синтагматичних реакцій і відповідно менше парадигматичних і тематичних. У процентному відношенні розподіл реакцій виглядає так:

	УУ	РУ	РР
синтагматичні	69,5%	58,5%	58,7%
парадигматичні	13,8%	17,9%	18,8%
тематичні	1,9%	3,19%	3,2%

На всі інші типи асоціацій припадає лише 18,4% (УУ), 20,4% (РУ), 19,3% (РР) від загальної кількості реакцій.

Кількісні показники свідчать про ступінь актуальності визначеного типу вербальних асоціацій для різних національно-мовних груп при сприйнятті соматизмів. В усіх трьох групах реципієнтів найбільш актуальними є синтагматичні асоціації. У складі синтагматичних асоціацій найчастотнішими є реакції, які складають ядро асоціативних полів або належать до “сильних” елементів поля. Вони є стереотипними й універсальними. Специфічні національні риси виявляються, як правило, в низькочастотних реакціях.

На другому етапі обробки результатів експерименту зроблена спроба класифікувати асоціації. Існує декілька класифікацій вербальних асоціацій (див.: Дж. Діз, Г. П. Клименко, О. О. Леонтьєв, І. В. Роднева, О. В. Іванова, Ю. А. Самарін, Г. С. Щур, Л. Маршалова, Н. В. Уфімцева, Н. А. Гасиця, та ін.). Ураховую-

чи цей попередній досвід і специфіку досліджуваного матеріалу, а також виходячи із завдань експерименту, виділяємо такі типи асоціацій:

I. Синтагматичні:

1) синтагматичні асоціації, які містять у собі оцінку і разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення (C₁). Наприклад: ВОЛОССЯ - довге (УУ); БОРОДА - седая (РУ); БРОВИ - густые (РР);

2) синтагматичні реакції, які, слідом за О. О. Леонтьєвим і О. М. Шахнаровичем, називаємо синтаксичними (C₂). Наприклад: ВУСА - стирчать (УУ); УШИ - слушать (РУ); БОРОДА - бриться (РР).

II. Парадигматичні - асоціації, що належать до одного граматичного класу зі стимулом і відрізняються від нього не більше, ніж за однією семантичною ознакою. Серед них виділяється п'ять підгруп:

1) категоріальні парадигматичні асоціації, що належать до того ж семантичного поля, що і стимул (П₁). Наприклад: ГОЛОВА - шия (УУ); ГРУДЬ - живот (РУ); ГРУДЬ - плечи (РР);

2) реакції, які належать до того ж семантичного поля, що і стимул, і є його синонімами (контекстуальними, стилістичними і т. ін.) (П₂). Наприклад: НІГТИ - кігті (УУ); ГРУДЬ - грудная клітка (РУ); ЛАДОНИ - длани (РР);

3) реакції-властивості, які характеризують стимули (П₃). Наприклад: ПЛЕЧІ - мужність (УУ); ВОЛОСЫ - расческа (РУ); ГОЛОВА - шляпа (РР);

4) реакції, у яких стимул є показником або однією з характерних ознак реакцій (П₄). Наприклад: ВУСА - чоловік (УУ); КОСА - девушка (РУ); БОРОДА - старик (РР);

5) реакції-порівняння (П₅). Наприклад: НІС - картопля (УУ); КОСА - веревка (РУ); ЗУБИ - жемчуг (РР).

III. Тематичні - реакції, які складають або в результаті граматичної зміни можуть скласти зі стимулом словосполучення, а також ті, що можуть бути використані в рамках тематично обмеженого контексту (речення). Наприклад: РУКИ - матері (УУ); ЗУБИ - стоматолог (РУ); ВОЛОСЫ - вода (РР).

IV. Фонетичні - реакції, в яких є співзвучність зі стимулом (ономатопейтичні, за О. О. Леонтьєвим, О. М. Шахнаровичем): Наприклад: ГУБИ - трубы (УУ); КОЛЕНИ - олени (РУ); КОСА - оса (РР).

V. Словотвірні, серед яких виділяються два підтипи:

1) морфемно-словотвірні, засновані на єдності кореня стимула і реакції (номінаторно-операторні, за О. О. Леонтьєвим і О. М. Шахнаровичем): ШИЯ - нашийник (УУ); РУКИ - наручники (РУ); РУКИ - ручонки (РР);

2) комбінаторного типу - складні слова, однією з основ яких є слова-стимули. Наприклад: СТОПЫ - плоскостопие (РУ); ГОЛОВА - головойолмка (РУ).

VI. Граматичні реакції, які являють собою граматичну форму стимулу. Наприклад: КИСТИ - кисть (РР).

VII. Ремінісцентні (цитатні) - перенесення цитат і назв, а також імен персонажів із літературних творів, кінофільмів, прислів'їв, пісень, міфів тощо. Наприклад: НІС - Буратіно (УУ); П'ЯТІ - Ахиллес (РУ); УСІ - Дон Жуан (РР).

VIII. Фразеологічного типу, наприклад: ЛКТИ - кусати (УУ); УШИ - лапша (РУ); КОЖА - да кости (РР).

IX. Персоналії - прізвища, імена історичних осіб, політичних діячів, письменників, акторів тощо. Наприклад: ВУСА - Шевченко (УУ); НОС - Гоголь (РУ); БРОВИ - Брежнев (РР).

Названі дев'ять типів асоціацій представлені в обох мовах.

Підтипи реакцій піддано подальшій класифікації. Наприклад, серед найбільш поширеного, синтагматичного типу в підтипі С₁ виділяються такі групи: 1) нейтральні реакції: ТЛЮ - людське (УУ), ПЛЕЧИ - открытые (РР); 2) характеристики соматизмів: БРОВИ - густі (УУ), ПЛЕЧИ - широкие (РУ); 3) емоційно-оцінні: БРОВИ - тоненькі (УУ), ТАЛИЯ - прекрасная (РУ); 4) функціональні: РОТ - розкритий (УУ), ЛОКТИ - согнутые (РР); 5) статево-вікові та соціально-рольові: БОРОДА - чоловіча (УУ), РУКИ - материнские (РР); 6) вказівка на характер, настрій, емоційний стан людини: ОБЛИЧЧЯ - добре (УУ), ГЛАЗА - грустные (РР); 7) вказівка на розум, інтелект або їх відсутність: ГОЛОВА - розумна (УУ), ГЛАЗА - умные (РУ), ГОЛОВА - пустая (РР); 8) вказівка на хворобу, стан здоров'я: ПОПЕРЕК - хворий (УУ), СПИНА - больная (РР); 9) вказівка на догляд за зовнішністю: ПІДБОРІДДЯ - виголене (УУ), ГУБЫ - накрашенные (РР); 10) асоціації за суміжністю з професією або видом діяльності: ДОЛОНІ - робочі (УУ), ПАЛЬЦЫ - музыкальные (РР); 11) зоонімічні: ВУСА - котячі (УУ), ШЕЯ - лебединая (РР); 12) історико-культурні: ВУСА - козацькі (УУ), УСЫ - гусарские (РР).

Ці дванадцять груп, хоча й не в повному обсязі, мають місце також і в другому підтипі синтагматичних асоціацій, у чотирьох підтипах парадигматичних асоціацій і серед тематичних асоціацій.

Серед виділених груп найчисленніша друга - характеристики соматизмів. У її складі виділяються підгрупи: а) параметричні просторові характеристики: ГОЛОВА - велика (УУ), ЛОБ - высокий (РУ), ТАЛИЯ - узкая (РР); б) характеристики за формою: ОБЛИЧЧЯ - кругле (УУ), ПЛЕЧИ - ровные (РУ), СПИНА - прямая (РР); в) характеристики за якістю: БОРОДА - густа (УУ), ВОЛОСЫ - пышные (РУ), КОЖА - гладкая (РР); г) кольорові характеристики: БРОВИ - чорні (УУ), ГУБЫ - алые (РУ), ШЕЯ - белая (РР).

У складі цієї групи - найчастотніші асоціації, які складають ядро асоціативних полів або належать до "сильних" елементів поля. Сприйняття соматизмів викликає в реципієнтів перш за все уявлення про розмір, колір, форму і т. ін. Більшість характеристик є позитивними.

Одні й ті самі соматизми породжують у носіїв обох мов однакові синтагматичні, парадигматичні й тематичні асоціації. Наприклад, до групи "Вказівка на ро-

зум, інтелект або їх відсутність” належать синтагматичні асоціації (С₁): ГОЛОВА - розумна, мудра, дурна / ГОЛОВА - умная, мудрая, глупая, парадигматичні асоціації (П₂): ГОЛОВА - розум, мудрість, думка / ГОЛОВА - ум, мысли, мысль; до групи “Вказівка на хворобу, стан здоров’я” входять С₁: ПОПЕРЕК - хворий / ПОЯСНИЦА - больная, ноющая та П₃: ПОПЕРЕК - біль / ПОЯСНИЦА - боль; до групи “Історико-культурні асоціації” - С₁: ВУСА - козацькі / УСЫ - гусарские, П₄: ВУСА - козак / УСЫ - гусар тощо.

У дослідженні виявлені й проаналізовані причини збігу вербальних асоціацій.

Спільність уявлень про навколишній світ і людину в носіїв різних мов пояснюється об’єктивністю існування цього світу й людини в ньому. Найвідоміші факти реальної дійсності в свідомості людини закріплені найбільш стереотипними вербальними асоціаціями (Дмитрюк, 1985). Наприклад ЗУБИ - білі / ЗУБЫ - белые, ГОЛОВА - кругла / ГОЛОВА - круглая, НІС - прямий / НОС - прямой, ВУХА - слон / УШИ - слон.

Спільність стратегій асоціювання визначається головними ознаками предмета, назва якого є стимулом. Асоціювання відбувається за такими напрямками: за формою, за якістю, за головними параметрами, за кольором та іншими (відповідно до виділених дванадцяти груп).

До причин збігу асоціацій належить і спільність традиційних образів (КОСА - дівоча / КОСА - девичья, ОЧІ - озера / ГЛАЗА - озера).

Поява однакових асоціацій пояснюється й колишнім спільним суспільно-політичним життям (БРОВИ - Брежнев / БРОВИ - Брежнев).

У реципієнтів відмічається спільність моральних цінностей (ГРУДИ (жін.) - мати / ГРУДЬ (жен.) - мать, РУКИ - робочі / РУКИ - рабочие), спільність культурних цінностей та естетичних ідеалів (КОСА - вірвочка / КОСА - веревка, КОСА - краса / КОСА - красота).

Збіг асоціацій на соматизми пояснюється також єдиною для всіх людей функціональною діяльністю органів тіла (ОЧІ - бачити / ГЛАЗА - смотреть, ГРУДИ - дихати / ГРУДЬ - дышать, ВУХА - чути / УШИ - слышать), процесами життєдіяльності організму, його властивостями, потребами, схильністю до хвороб (ПОПЕРЕК - радикуліт / ПОЯСНИЦА - радикулит, ЖИВІТ - їжа / ЖИВОТ - еда, ЗУБИ - зубний лікар / ЗУБЫ - зубной врач), віковим розвитком (КОСА - молодість / КОСА - молодость, БОРОДА - старість / БОРОДА - старость).

У процесі аналізу асоціативних полів соматизмів відмічається досить висока однорідність у виборі асоціативних стратегій у реципієнтів зіставлених груп. Збігаються головні напрямки асоціювання, менш дрібні розгалуження також виявляються співвідносними. Слід зауважити, що при відносній спільності структур зіставлених асоціативних полів культурологічна вага кожної семантичної групи виявляється різною в експерименті (Дмитрюк, 1985). Найбільш значними розбіжностями є такі: 1) розбіжності в традиціях, звичаях: ВОЛОССЯ - дівочтво,

КОСА - дівочтво; РУКИ - заручини, БОРОДА - ксьондз, священик православний (УУ); БОРОДА - бабушка (РУ); 2) розбіжності в проявах національних рис у зовнішності: ВУСА - козак, козацькі / УСЫ - гусар, гусарские; ЛИЦО - скуластое, БРОВИ - собольные (РР); 3) розбіжності у сфері образів, пов'язаних із народною культурою: КИСТИ - калина, ОЧИ - волошки; ЩОКИ - пампушки, КОСА - Наталка Полтавка (УУ); КОСА - Василиса, Аленушка, Варвара (РР); 4) розбіжності в семантиці соматизмів: ГОЛОВА - сім'я, колгоспу (УУ) та ін.

Слід відзначити випадки впливу національно-культурного середовища на процеси асоціювання у представників російськомовного населення в Україні, який виявився, наприклад, у таких реакціях: КОСА - українська дівчина; БРОВИ - українка; РУКИ - рушник (РУ) тощо.

Таким чином, процес асоціювання в носіїв різних мов відбувається під впливом різноманітних мовних і культурних та інших факторів.

У **другому розділі** - "Цілеспрямований асоціативний експеримент як інструмент дослідження національно-культурної специфіки мовленнєвого мислення українців та росіян" - аналізується матеріал трьох цілеспрямованих асоціативних експериментів.

Мовні засоби опису зовнішності людини до цього часу досліджувалися на лексичному рівні (Сендровиц, 1970; Старикова, 1985) або в межах індивідуального авторського стилю, мови письменника (Линник, 1970; Быкова, 1988 та ін.). На синтаксичному рівні аналізувалися прості речення російської мови, які використовуються в описі зовнішності людини в оповіданнях радянських письменників 60-80-х років (Гамалей, 1989), складне синтаксичне ціле в описі зовнішності персонажів Ф. М. Достоєвського (Иванчикова, 1980), використання моделей тексту для формування вмінь опису зовнішності і характеристики персонажа (Иванова Г. А., 1995), портрет персонажа в системі цілісного художнього тексту (Горшенева, 1984).

Останнім часом з'являється все більше досліджень, спрямованих на вивчення національно-специфічних рис у сприйнятті й описі зовнішності людини. Про це свідчать такі праці: Нгуен Дык Тон. Специфика лексико-семантического поля названий частей человеческого тела (на материале русского и вьетнамского языков) (Нгуен Дык Тон, 1988), Казакова Ю. А. Русские глазами русских: ассоциативный портрет (Казакова, 1994), Турапина Е. Н. Семасиологические исследования группы слов, обозначающих части тела (на материале английского языка) (Турапина, 1995), Богуславский В. М. Национальный образ внешности и его роль в обучении иностранным языкам (Богуславский, 1996).

З метою поглиблення вивчення національно-культурної специфіки вербальних асоціацій на соматизми в українській та російській мовах були проведені цілеспрямовані асоціативні експерименти.

У цілеспрямованому асоціативному експерименті (№ 3) реципієнтам трьох груп було запропоновано дібрати до соматизмів декілька пов'язаних з ними за змістом означень.

У результаті аналізу матеріалів цього експерименту виявлені соматизми з широким, середнім і вузьким семантичним обсягом. Соматизми з вузьким семантичним обсягом мають в ядрі асоціативних полів найчастотніші асоціації, на які припадає інколи до третини загальної кількості реакцій. Це саме ті асоціації, що у вільному асоціативному експерименті також мали найвищі показники частотності та індексу Апресяна.

Як у вільному асоціативному експерименті (№ 2), одержані синтагматичні асоціації відповідно до частоти і рангу розподіляються на: 1) високочастотні асоціації, що складають ядро соматизмів; 2) асоціації з середньою частотністю, “сильні” елементи асоціативного поля; 3) низькочастотні асоціації, “слабкі” елементи асоціативного поля. При зіставленні асоціативних полів соматизмів за результатами цілеспрямованого (№ 3) і вільного (№ 2) асоціативних експериментів виявлений майже повний збіг ядерних асоціацій і в українській, і в російській мовах, що дає підстави для твердження про склад ядер асоціативних полів соматизмів переважно з прикметників. Вони дають найхарактерніші, визначальні ознаки і досить чітко вказують на головні напрямки асоціювання: за розміром, формою, кольором, якістю тощо.

Розподіл реакцій за напрямками асоціювання майже повністю збігається з групами синтагматичних асоціацій, виділеними у вільному асоціативному експерименті (№ 2), однак, на відміну від нього, кожна група включає значно більше асоціацій. Це дає можливість більш докладно їх проаналізувати, виявити синонімічні, антонімічні та інші відношення між асоціатами, що базуються як на позамовних зв'язках, так і на внутрішньомовних зв'язках слів.

Семантичні зв'язки між словами встановлюються на основі протиставлень, антонімів, наприклад, “сильний-слабкий” (характеристика за фізичною силою і міцністю або слабкістю мускулів). Кожен з асоціатів-антонімів у свою чергу входить як домінанта до синонімічних рядів: сильний-міцний, могутній, кремезний, дужий / сильный - крепкий, могучий, мощный; слабый - хилый.

Як зазначає З. Д. Попова, слова одного семантичного діапазону, що називають полярні явища, завжди включають оцінний компонент значення, який може бути представлений семемами “дуже” (длинный-короткий, рядом-далеко, огромный-маленький). Наявність або відсутність оцінного компонента в значенні слів одного семантичного діапазону, а також включення семемами цих слів протилежних оцінок дозволяє представити організацію цих груп лексики таким чином, щоб розташовані поруч слова фіксували посилення або послаблення оцінного компоненту при поступовому переході до протилежної оцінки. Такий принцип організації лексики в межах групи одного семантичного діапазону З. Д. Попова називає принци-

пом хвилі (Попова, 1989): великий-малий (дуже великий /огромный/ - великий - невеликий - малий-маленький) Наприклад: НІС - великий - малий - маленький / НОС - большой - небольшой - средний - маленький; ГЛАЗА - огромные - большие - маленькие.

Найбільшою є група “Характеристики соматизмів”, яка розпадається на велику кількість підгруп, що в свою чергу мають різноманітні розгалуження. Наприклад, підгрупа “Характеристики за якістю” має декілька розрядів: а) характеристики за фізичною силою і міцністю або слабкістю м’язів (ПЛЕЧІ - сильні, міцні, могутні, дужі / ПЛЕЧИ - сильные, крепкие, могучие); б) тактильні характеристики: за якістю шкіряного покриву (ДОЛОНІ - гладкі / ЛАДОНИ - гладкие); за якістю будови м’язової тканини (ТІЛО - м’яке / ТЕЛО - рыхлое, пухлое, упругое); за якістю волосся (БОРОДА - колоча / БОРОДА - колочая, мягкая); за наявністю або відсутністю вологи (ДОЛОНІ - мокрі, вогкі, вологі / ЛАДОНИ - мокрые, влажные, потные); за температурною характеристикою (ГУБИ - теплі, гарячі / ГУБЫ - горячие); в) за певною яскраво вираженою ознакою частини тіла (НІС - рябий / НОС - веснучатый; ГОЛОВА - ушастая); г) за ступенем повноти або худорби (НОГИ - товсті, повні, тонкі, худі / НОГИ - толстые, тонкие, худые) та ін.

Специфічні риси асоціювання, виявлені у вільному асоціативному експерименті (№ 2), знаходять відображення і в цілеспрямованому експерименті; деякі з них набувають більш яскравого вираження. Таким чином, у цілеспрямованому асоціативному експерименті (№ 3) зросла кількість реакцій, які дають можливість глибше пізнати національну специфіку асоціювання, що простежується (як видно з аналізу вільного асоціативного експерименту (№ 2) і як зазначає З. Д. Попова (Попова, 1989) у низькочастотних асоціаціях, у периферійних зонах асоціативних полів.

Дані експерименту дозволяють скласти узагальнені портрети українця, росіянина та представника російськомовного населення в Україні (пор. з Казаковою, 1994). Отже, обличчя у сприйнятті українця: гарне кругле обличчя, високий лоб, чорні брови, великі карі або голубі очі, довгі чорні вії, біла або смугла шкіра, червоні щоки, прямий ніс, червоні повні губи, білі рівні зуби, гостре підборіддя, густе чорне або русе волосся.

Обличчя у сприйнятті представника російськомовного населення в Україні: красивое круглое умное лицо, высокий лоб, черные густые тонкие брови, большие карие или голубые глаза, длинные черные ресницы, нежная белая кожа, румяные щеки, прямой нос, красные полные губы, белые ровные зубы, острый подбородок, густые черные или русые волосы.

Обличчя у сприйнятті росіянина: красивое круглое или овальное лицо, высокий лоб, черные тонкие брови, большие голубые или карие глаза, длинные черные ресницы, нежная белая кожа, румяные щеки, прямой или курносый нос, полные

или тонкие алые губы, белые ровные зубы, острый подбородок, русые или черные волосы.

Порівнюючи дані асоціативні портрети, можна зробити висновок, що, по-перше, вони багато в чому схожі, а по-друге, всі вони більшою мірою зорієнтовані на ідеальну картину світу, а ширше - образ світу (за О. М. Леонтьєвим).

У свідомості людини є певні еталони мовленнєво-розумової діяльності, на основі яких відбувається сприйняття навколишньої дійсності, будова образу світу в свідомості, а також здійснення мовленнєво-розумової діяльності.

Ідеал є найвищим об'єктивним критерієм оцінки всього, з чим людина стикається в навколишньому світі, усього, що потрапляє до сфери її інтересів. У своїй діяльності людина підсвідомо (іноді свідомо) постійно співвідносить реальне з ідеалом, виявляє, якою мірою це реальне відповідає ідеалові (Левчук, Кучерюк та ін., 1992). Велику роль у цьому відіграє оцінний момент, наявність так званої вибіркової зацікавленості, яка полягає в переважному виділенні певних об'єктів (або певних властивостей, ознак, якостей предметів) шляхом порівняння їх із іншими. Емоції та оцінки стають однією з форм відображення дійсності (Серебренников, Уфимцева, 1977).

У мовознавстві ця проблема ґрунтовно розроблена О. М. Шраммом. Ми поділяємо його думку про те, що оцінка - це виражене в словесній формі відношення людини до предмета, явища, процесу, стану, до іншої людини, до самого себе і т. ін. (Шрамм, 1979).

Із метою визначення відповідності ідеалу уявлень носіїв мови про КРАСИВЕ і НЕКРАСИВЕ був проведений експеримент № 4. Реципієнтам було запропоновано дібрати до сорока соматизмів означення за параметром КРАСИВЕ/НЕКРАСИВЕ.

У результаті аналізу експериментальних даних у всіх трьох групах (УУ, РУ, РР) виділено такі напрямки оцінки в асоціюванні (на основі тільки високочастотних асоціацій):

1) асоціації-оцінки за розміром: КРАСИВИЙ РОТ/РОТ - маленький (96) (УУ); маленький (82) (РУ); маленький (64) (РР); НЕКРАСИВИЙ РОТ/РОТ - великий (109), здоровий (26) (УУ); большой (93) (РУ); большой (76) (РР);

2) асоціації-оцінки за формою: КРАСИВИЙ НІС/НОС - прямий (82) (УУ); прямой (82) (УУ); прямой (73) (РУ); прямой (102) (РР); НЕКРАСИВИЙ НІС/НОС - кривий (58) (УУ), кривой (39) (РУ); кривой (63) (РР);

3) асоціації-оцінки за якістю (мають декілька підгруп):

а) оцінка за наявністю/відсутністю фізичної сили: КРАСИВІ ПЛЕЧІ/ ПЛЕЧІ - сильні (28) (УУ) сильные (23) (РР); НЕКРАСИВІ ПЛЕЧІ / ПЛЕЧІ - слабкі (12) (УУ) та ін.; б) оцінка за характеристикою шкіряного покриву: КРАСИВА ШКІРА/КОЖА - гладка (21) (УУ); гладкая (34) (РУ); гладкая (32) (РР); НЕКРАСИВА ШКІРА/КОЖА - пористая (13) (РУ); пористая (11) (РР); в) за ступенем повноти чи худорби: КРАСИВА ТАЛІЯ/ТАЛІЯ - тонка (102) (УУ); тонкая (124) (РУ); тон-

кая (143) (PP); НЕКРАСИВА ТАЛІЯ/ТАЛИЯ - товста (92) (УУ); толстая (74) (РУ); толстая (81) (PP); г) за ступенем густоти волосся: КРАСИВА БОРОДА/БОРОДА - густа (118) (УУ); густая (94) (РУ); густая (109) (PP); НЕКРАСИВА БОРОДА/БОРОДА - рідка (111) (УУ); редкая (78), жидкая (19) (РУ); редкая (62), жидкая (37) (PP);

4) асоціації-оцінки за кольором: КРАСИВА ШКІРА/КОЖА - біла (92), загоріла (22) (УУ); белая (61), загорелая (15) (РУ); белая (54), загорелая (29) (PP); НЕКРАСИВА ШКІРА/КОЖА - жовта (14) (УУ); бледная (11) (PP);

5) асоціації, які місять оцінку з погляду відношення до розуму: КРАСИВА ГОЛОВА - розумна (56) (УУ); умная (47) (PP); НЕКРАСИВА ГОЛОВА/ГОЛОВА - дурна (36) (УУ); глупая (17), дурная (9), пустая (9) (РУ); тулая (11) (PP);

6) асоціації, які місять оцінку за станом здоров'я: КРАСИВІ ЗУБИ/ЗУБИ - здорові (35) (УУ); здоровые (43) (РУ); здоровые (27) (PP); НЕКРАСИВІ ЗУБИ/ЗУБИ - гнилі (36), хворі (19) (PP); гнилые (29), больные (32) (PP);

7) асоціації-оцінки за критерієм "догляд за зовнішністю": КРАСИВЕ ВОЛОССЯ/ВОЛОСЫ - чисте (34) (УУ); чистые (37), ухоженные (16) (РУ); чистые (26), ухоженные (21) (PP); НЕКРАСИВЕ ВОЛОССЯ/ВОЛОСЫ - брудне (46) (УУ); грязные (51) (РУ); грязные (74) (PP);

8) асоціації-емоційні оцінки: КРАСИВІ ОЧІ/ГЛАЗА - добрі (14), веселі (9) (УУ); добрые (23), веселые (12) (РУ); добрые (19) (PP); НЕКРАСИВІ ОЧІ/ГЛАЗА - злі (29), сумні (8), хитрі (8) похмурі (7) (УУ); злые (26), сердитые (10) (РУ); злые (17) (PP);

9) асоціації-оцінки, що виникають на основі зіставлення з нормою, з якимись предметами, тваринами тощо: КРАСИВИЙ РОТ/РОТ - нормальний (14) (УУ), правильний (21) (РУ); НЕКРАСИВИЙ НІС/НОС - як бульба (12) (УУ); картошкой (28) (РУ); картошкой (43) (PP); НЕКРАСИВА БОРОДА/БОРОДА - цапова (4) (УУ); козлиная (19) (РУ); козлиная (37) (PP);

10) асоціації-оцінки за віком: КРАСИВА ШКІРА/КОЖА - молода (12) (УУ); НЕКРАСИВА ШКІРА / КОЖА - стара (32) (УУ); старая (18) (PP);

11) асоціації-оцінки за відповідністю історико-культурним ідеалам: ВУСА - козацькі (26) (УУ), УСЫ - гусарские (21) (PP) визначаються як красиві, що є специфічною рисою асоціювання.

При оцінюванні частин тіла як красивих і некрасивих у реципієнтів трьох груп асоціювання відбувається за тими самими напрямками, що були виділені у вільному (№ 2) і цілеспрямованому (№ 3) експериментах. Реципієнти трьох груп красу зовнішності людини пов'язують зі здоров'ям, пропорційністю, чистотою, а бридкість - із непропорційністю, хворобою, брудом. Естетичні ідеали, уявлення про КРАСИВЕ і НЕКРАСИВЕ у реципієнтів трьох груп дуже схожі. Головний критерій розуміння краси полягає у єдності фізичної і моральної досконалості.

В останньому цілеспрямованому експерименті (№ 5) реципієнтам було запропоновано по два тексти опису зовнішності (чоловіка та жінки) представників української або російської національності.

Попередньо з прозаїчних творів російських та українських письменників XIX-XX століть було виписано по сто словесних портретів (п'ятдесят чоловічих і п'ятдесят жіночих), і на їх основі складено чотири тематичні описи зовнішності під умовними заголовками "Наталка", "Петро", "Іван", "Марья". Ці тексти з ключовими словами-соматизмами, позбавлені означень, були запропоновані трьом групам реципієнтів (УУ, РУ, РР) із проханням відновити портрети типових представників української та російської національності (методику проведення якісних синтагматичних експериментів на субституцію див. : Клименко, 1970).

Наведемо один із зазначених текстів:

НАТАЛКА

Та що ж то за дівка була!

..... на зріст, станом. З прозористим личком. З очима, що як й бровами. Так вона-бо зараз і напустить свої вії, і крізь них очиці, мов, так і блистять. шоки, ніс, і личко гарне - трохи довгасте, з вустами. Коси у неї, як та довгі-довгі.

На дівчині була вишивана сорочка з маленьким вирізом на оборочку довкола округлої шиї. талію стягала червона окрайка.

Вона схопилася на ноги й закружляла по хаті.

У процесі дослідження відтворені і проаналізовані словесні портрети представників української та російської національностей. Найчастотнішими в них є ті ж асоціації, які мають найвищу частотність, показники рангу та індексу Апресяна у вільному асоціативному експерименті (№ 2), тобто асоціації ядра асоціативних полів соматизмів та "сильні" елементи поля. Разом із тим у деяких стимулах простежується зміна частотності, що пов'язано з певним контекстом.

Установка на відновлення словесних портретів представників двох національностей і відповідний контекст сприяли актуалізації у свідомості й використанню певних означень, унаслідок чого ознаки, характерні для зовнішності представників тієї чи іншої національності, в асоціативних портретах проявилися різкіше, стали більш виразними.

В асоціаціях реципієнтів трьох груп виявилися традиційні уявлення про ідеал чоловічої і жіночої краси. При зіставленні асоціативних портретів, описів зовнішності з художньої літератури і живописних портретів знаходимо типові національні риси зовнішності, що характерні для українців та росіян. Отже, у свідомості реципієнтів існує типовий образ зовнішності представника певної нації. Цей образ має своє мовне вираження.

У **Висновках** узагальнюються результати проведеного дослідження, формулюються висновки й накреслюються перспективи подальшого дослідження.

У **Додатках** містяться таблиці з результатами проведення асоціативних експериментів, зіставлення головних чинників кількісної обробки даних.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. На літературному прикладі // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. - 1997. - № 9. - С. 59-61.

2. Загальне і специфічне в лексичному асоціюванні українців та росіян // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: Міжвузівський збірник наукових праць. - Харків : Константа, 1996. - С. 182-185.

3. До проблеми культурних стереотипів українців та росіян (за матеріалами вільного асоціативного експерименту) // Проблеми зіставної семантики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції. - К.: КДЛУ, 1997. - С. 184-188.

4. Відбір мовленнєвого матеріалу для психолінгвістичних досліджень (соматична лексика) // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. - К.: Інститут української мови НАН України, 1997. - С. 104-107.

5. До методики дослідження семантичних асоціацій // Проблеми зіставної семантики: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. - К.: КДЛУ, 1995. - С. 42-43.

6. Типологія вербальних асоціацій // Семантика мови і тексту: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. - Івано-Франківськ, 1996. - Ч. 1. - С. 187-188.

7. Нові тенденції в психолінгвістичних дослідженнях // Провідні лінгвістичні концепції кінця XX століття: Тези Всеукраїнської наукової конференції. - Львів, 1996. - С. 238-239.

Терехова Д. І. Психолінгвістичні особливості сприйняття семантики соматичної лексики в українській та російській мовах. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 - загальне мовознавство. - Інститут української мови НАН України, Київ, 1997.

У роботі запроваджується комплексне психолінгвістичне дослідження соматизмів у близькоспоріднених мовах (два вільних і три цілеспрямованих асоціативних експерименти). Виявлено загальне і відмінне (специфічне) в семантичних асоціаціях носіїв цих мов; розкриті причини, що викликають специфічні асоціації у різних мовах; визначені ідеальні уявлення носіїв про красу людини; відтворені словесні портрети представників двох національностей і зіставлені з описами зовнішності у художніх творах письменників XIX-XX століть.

Ключові слова: психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, семантика, асоціативний експеримент (вільний і цілеспрямований), асоціація, асоціативне поле.

Терехова Д. И. Психолінгвістическіе особенности восприятия семантики соматической лексики в украинском и русском языках. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 - общее языкознание. - Рукопись. Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1997.

В работе проводится комплексное психолінгвістическое исследование соматизмов в близкородственных языках (два свободных и три целенаправленных ассоциативных эксперимента). Выявлено общее и отличительное (специфическое) в семантических ассоциациях носителей этих языков; раскрыты причины, вызывающие специфические ассоциации в разных языках; определены идеальные представления носителей языка о человеческой красоте; воссозданы словесные портреты представителей двух национальностей и сопоставлены с описаниями внешности в художественных произведениях писателей XIX-XX веков.

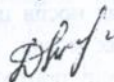
Ключевые слова: психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, семантика, асоціативний експеримент (свободный и целенаправленный), ассоциация, ассоциативное поле.

Terekhova D. I. Psycholinguistic features of comprehension of semantics of somatic vocabulary in the Ukrainian and Russian languages. - Manuscript.

The dissertation for the Candidate degree in Philology, speciality 10.02.15. - General Linguistics. - Institute of Ukrainian Language National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

The work is devoted to the complex psycholinguistic study of somatism in the related languages (two free and three target associative experiments). Both general and distinctive (specific) features in semantic associations of native speakers of these two languages have been found and depicted. The reasons that cause the specific associations in these different languages have been investigated. Ideal images native speakers about human beauty have been determined. Verbal portraits of representatives of the two nations have been reconstructed and compared to descriptions of characters' appearance in literary works by writers of the XIX-th and XX-th centuries.

Key words: psycholinguistics, ethnopsycholinguistics, semantics, associative experiment (free and target), association, associative field.

Підписано до друку 18.11.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 303.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

430855

AB 3900
AB 39004